

Domel in Alpina sta osrednji gospodarski zgodbi obeh sorških dolin. »Žiri so Alpina in Alpina so Žiri«, je bila osrednja žirovska enačba v tem času. V Železnikih je ta enačba manj izrazita, a v bistvu podobna. Zgodbi imata po eni strani veliko skupnega, po drugi pa se zlasti v zadnjih letih močno razlikujeta. Alpino so leta 2006 prevzeli tajkuni in jo izčrpali, Domel so pred podobno usodo že leta 1997 rešili domelovci, ustanovili so »zadrugo« in svojo tovarno prevzeli kar sami ...

Od Železnikov do Kitajske in razcveta, od Žirov do Norveške in boja za preživetje

Tekst

Miha Naglič

Alpinina zgodba se je začela poleti 1945, ko je 84 predvojnih čevljarjskih mojstrov in pomočnikov ustanovilo zadrugo Čevljarna Žiri. Še naprej so delali v svojih predvojnih delavnicah, raztresenih po žirovskih vaseh, naročil je bilo veliko, potreba po veliki skupni delavnici vse večja. Že pred drugo svetovno vojno je Jože Gantar, ki je študiral gradbeništvo v češkem Brnu, za očeta Antona, največjega samostojnega podjetnika med predvojnimi čevljarji, narisal idejni načrt za novo tovarno, ki jo je oče nameraval postaviti. Očetove načrte in sinov študij sta nato nasilno prekinili vojna in sprememba oblasti po njej. Po vojni pa se je, kot omenjeno, zadruga Čevljarna Žiri odločila zgraditi novo, sodobno delavnico.

Prošnjo za odobritev tega namena in za denarno pomoč je naslovila tudi na ministrstvo za industrijo in rudarstvo vlade LRS. Minister Franc Leskošek - Luka je ravno takrat od soborca Borisa Kidriča, ki je bil vodja centralne planske komisije v Beogradu, dobil naročilo in sredstva, naj leta 1947 v Sloveniji zgradi novo tovarno, takšno, ki bo za vzor. Minister Luka naj bi na nekem seminarju februarja 1947 v Ljubljani izrekel te besede: »Kdor želi graditi letos, naj prinese do ponedeljka idejni načrt in proračun!« To je bilo sredi tedna, do ponedeljka je bilo torej le nekaj dni. A takratnih pionirjev žirovske industrije pod vodstvom direktorja Vinka Govekarja to ni zmedlo. Jože Gantar je prekopiral in povečal načrt, ki ga je že imel, sestavili so tudi proračun. V ponedeljek zjutraj, ko avtobus zaradi visokega snega ni mogel iz Žirov v Škofjo Loko, je Mirko Kosmač odjedzil do železniške postaje na Trati, kjer je ujel vlak in zahtevane dokumente še pravočasno izročil glavni direkciji v Ljubljani. In tako so novo tovarno, ki naj bi sicer stala v Kranju, dobili Žirovci!

Tovarna športnih čevljev Žiri, leta 1951 preimenovana v Alpino, je od tedaj samo še rasla. Svoj razvojni vrhunec je dosegla leta 1986, ko so izdelali 2,4 milijona parov čevljev. Število zaposlenih na vseh Alpininih lokacijah v Jugoslaviji se je približalo 2000; od tega 1122 na osrednji lokaciji v Žireh (zdaj jih je tu samo še

350), drugi pa so bili v proizvodnih obratih v Gorenji vasi, na Čolu, v Rovtah in Šentjoštu ter v lastni trgovski mreži po državi. Alpino v zenitu je vodil Tomaž Košir, za svoje delo je prejel nagrado Gospodarske zbornice Slovenije in leta 1990 postal njen predsednik. Koširjev predhodnik Izidor Rejc je bil leta 1990 izvoljen za ministra za industrijo in rudarstvo v osamosvojitveni vladi. Ko je tovarno že drugič vodil Martin Kopač, je leta 2004 sprejel drzno, a nujno odločitev: da zaprejo proizvodne obrate v Sloveniji in odprejo ali najamejo nove po svetu. Tako so nastale Alpinine tovarne v BiH (Sarajevo, Tešanj), Romuniji (Mediaș) in na Kitajskem (Zhongshan).

Alpina je ena od nacionalnih zgodb, v slovenski smučariji svojčas med najprepoznavnejšimi, takoj za Elanovo. V enem najuspešnejših oglasov jo je po svoje povzel legendarni avtor besedil slovenskih popevk Dušan Velkaverh: *Lahek, prožen je korak, / hitra je smučina, / to je čevelj brez napak, / dela ga Alpina*. Oglasno pretiravanje, vendar z zrnom resnice. To je zgodba o desetinah milijonov čevljev, ki so jih kupovali in nosili po svetu. To je zgodba o slovenskih alpinistih, ki so se v Alpininih čevljih leta 1979 prvič povzpeli na Everest. Zgodba Petre Majdič, ki je med olimpijskim tekom v Calgaryju leta 2010 v Alpininih čevljih strmoglavila v tri metre globoko jamo ob progi, a se je dvignila, nadaljevala tek in na koncu kljub poškodbam in bolečinam osvojila bronasto medaljo. Zgodba smučarskih tekačev, ki so v Alpininih čevljih na olimpijskih igrah v Sočiju leta 2014 osvojili kar 36 medalj! Zgodba oblikovalca Jureta Miklavca, ki je za oblikovanje Alpininih čevljev že trikrat prejel ugledno mednarodno oblikovalsko priznanje rdeča pika (*Red Dot Design Award*). To je zgodba Norvežanov, ki obujejo toliko rdečih Alpininih čevljev, da so njihove bele poljane med množičnimi teki rdeče, in mislijo, da je Alpina njihovo podjetje ...

Zgodba Domela

Zgodba, ki vodi od Nika do Domela, se je začela podobno. Železniki so bili poleti leta 1945 od vojne izčrpan in gospodarsko mrtev kraj. Ljudje bi potrebovali delo, s katerim bi postavili na noge družine in hkrati obnovili svoj kraj. Kako začeti, kaj storiti, je razmišljal najprodornejši duh med njimi – Niko Žumer, predvojni obrtnik in župan. Spomnil se je tovarne žičnikov in žice, ki jo je po propadu fužinarstva v Železnikih zraven železniške postaje v Ljubljani postavil železnikarski mogočnik Johan Globočnik. Tovarna je bila v zračnem napadu delno uničena, a stroji in oprema so še bili v njej in propadali. Kako jih spraviti v Železnike in tu začeti novo proizvodnjo? Tudi Žumer se je že leta 1945 obrnil na ministra Luka in mu predstavil svoj načrt. A Luka ga

je – povsem drugače kot dobro leto pozneje Žirovce – odločno zavrnil, češ da Železniki in njihova ozka dolina niso primeren kraj za razvoj industrije?! To naj bi nova država razvijala na območjih od Kranja do Jesenic in od Maribora do Celja.

Pozneje je Žumer še enkrat prišel do ministra, a je bila zavrnitev še ostrejša, ministri močje so ga po hudih besedah odnesli iz kabineta. Človek se vpraša, od kod tako različen odnos ministra Luka do Železnikarjev v eni in Žirovcev v drugi, »preozki« dolini. Alpinini veterani vedo, s kakšnim veseljem in ponosom je Luka prišel na vse njihove obletnice in proslave, Alpino, ki ji je bil za botra, je imel za svojo tovarno. Nikov sodelavec in prijatelj Peter Polajnar, ki nam je na srečanju ob letošnji 70-letnici Domela pripovedoval o teh rečeh, pa je omenil tudi naslednje dejstvo: da sta bila komunist Leskošek in krščanski socialist Srečko Žumer, Nikov starejši brat, pred vojno tekmeča za vpliv v delavskih sindikatih; industrijske Jesenice je povsem obvladoval Žumrov sindikat, Leskoška pa so »zaradi razdiralnega dela« izključili iz sindikata ... So to bila torej čisto osebna predvojna nasprotja in zamere? Vprašanje za zgodovinarje.

Odnos oblasti do Nika se je pozneje kljub vsemu spremenil in leta 1954 je zadruga prestopila v državni sektor, v novem podjetju so uvedli industrijsko proizvodnjo, vključilo se je v izvoz. V sedemdesetih je podjetje že bilo tako močno, da je delo iz Železnikov širilo po Sloveniji. Proizvodnjo šestil je odstopilo podjetju Kladivar Žiri (1959); v Spodnji Idriji je odprlo obrat (1972), iz katerega je nastala današnja Hidria; proizvodnjo je povečalo v sodelovanju z Iskro Vrhnika in Iskro Žužemberk (z obema od leta 1981); združilo se je s TGA Reteče in Iskrinim Raziskovalnim inštitutom Ljubljana (1987), ustanovilo zastopništvo Motors trade v Celovcu (1992), podjetje Domel Inc. v ZDA (2002), podjetje Domel Suzhou na Kitajskem (2006), kupilo stavbe nekdanjega podjetja LTH na Trati v Škofji Loki (2015) ... Izpod Ratitovca se je razširilo do Kitajske, postalo globalna družba. Spreminjala so se tudi imena podjetja: Niko, Iskra, Elektromotorji, Domel – če naštejemo le glavna.

Domel prevzamejo združniki

V novi državi se je s ponovno uvedbo kapitalističnega načina proizvodnje in rehabilitacijo zasebne lastnine zgodilo lastninsko preoblikovanje. Domel je v tem pogledu enkratna in posebna zgodba. Je največja državna družba, ki je po vseh lastniških spremembah v novi privatizaciji pristala v večinskem lastništvu zaposlenih. Prepričljiva je razlaga, da so se ti ob koncu stoletja zavzeli za svojo tovarno prav zato, da se ne bi ponovila tragedija z začetka stoletja, ki je bila tako huda, da se je zapisala ljudem v kolektivni spomin. Domel so poleg sistemskih sprememb doletele še izredne preizkušnje. Najprej katastrofalna poplava 18. septembra 2007, ravno na dan, ko naj bi odprli nove, sodobne prostore. Potem pa še gospodarska kriza, ki je po letu 2008 zajela ves svet in globalni trg, na katerem posluje tudi Domel. A ta je vse to prestal, tudi zato, ker so vse poklicali k reševanju težav in tudi odpuščan ni bilo.

Za boljše razumevanje Domelovega »zadružništva« moramo vsaj za hip pogledati v čas okrog 1900. Leta 1902 je v Železnikih ugasnil zadnji plavž. Bogati fužinarji Globočniki so ustanovili tovarno v Ljubljani, doma pa so se preusmerili v trgovanje z lesom. Večina ljudi je ostala brez dela

in zato tudi brez jela. Množično so odhajali v Ameriko, tisti, ki so ostali, so živodarili, bolj ali manj do druge svetovne vojne. Socialna in duhovna beda, ki ju je povzročil propad nekdanje glavne gospodarske dejavnosti – fužinarstva in kovaštva, sta se ljudem vtisnili v gene. Iz težkega socialnega položaja jih je po vojni popeljal krščanski socialist in partizan Niko Žumer z zadrugo, ki jo ustanovil, iz nje pa so nastala vsa povojna kovinarska podjetja, nazadnje Domel kot kronski dedič Žumrove zadruge.

Leta 1997 bi lahko bil obstoj njihove tovarne ogrožen, zato so se zaposleni in nekdanji zaposleni pod vodstvom najzavednejših med njimi tako rekoč instinktivno povezali v – zadrugo. Takratno ožje vodstvo je hotelo prodati družbo, češ da gre za iskanje strateškega partnerja. Ta pa ni bil kdorkoli, ampak njihov glavni konkurent na trgu. To je bila ameriška družba Ametek, ki bi z nakupom Domela pridobila skoraj 50-odstotni delež na evropskem trgu. Marija Volčjak, tedanja novinarka *Gorenjskega glasa* (zdaj direktorica), se spominja tiskovne konference, na kateri je hotel angleški poslovnež Nigel Buxton predstaviti Ametkovo namero, konferenco pa je uvedla slovenska odvetnica Mojca Lukančič – v angleščini. Imen teh dveh oseb se mnogi gotovo še spominjajo po njunem poznejšem poslovnem podvigu, s katerim sta potopila Muro. Prej imenovana novinarka je zahtevala, naj govorijo slovensko, gosta pa prevajajo.

Razplet je bil tak, da so ustanovili **Združenje malih delničarjev**, vanj pa je pristopilo 1353 delničarjev, ki so imeli skupaj 43,36-odstotni delež, zadruga Niko (kot denacionalizacijski upravičenec) je imela 6,81-odstotni delež. Skupaj so organizirani **mali delničarji** zbrali 50,17-odstotni delež in se lahko zoperstavili poskusu Ameteka, ki je imel oporo tako v vodstvu podjetja kot v večjem delu politike in državnih skladov. Izjema je bil takratni gospodarski minister Metod Dragonja, po materi selški rojak, ki je v najusodnejšem trenutku zadržal prodajo deleža skladov. Njegov stari oče, posestnik Podgrivar iz Davče, je bil leta 1946 Niku Žumru ob ustanovitvi zadruge Niko za poroka ... Zgodovina se včasih k sreči ponavlja tudi v dobrem, ne le slabem.

Alpino prevzamejo tajkuni

Alpinina zgodba je v tem pogledu drugačna. V žirovskem **rodovnem spominu** ni takšne travmatične gospodarske izkušnje, kakršna je bila železnikarska iz prve polovice 20. stoletja. Zaposleni in nekdanji zaposleni v Alpini so v procesu lastninjenja le pasivno čakali, kaj bo. Tako kot v vseh podjetjih jim je vsem skupaj v začetku po zakonu pripadel 60-odstotni lastniški delež. Za podjetnejšo se je pokazala rodbina Kopač, iz katere sta bila tudi zadnja dva direktorja pred tajkunskim prevzemom: omenjeni Martin, strateg globalizacije Alpine, in njegov nečak Andraž, zdaj direktor UKC Ljubljana. Leta 2006 je na dražbi (para)državnega lastniškega deleža v Alpini Martin Kopač odnehal pri ceni 15.000 SIT za delnico, te so bile potem dejansko prodane po 15.010 SIT. Kupec je bila anonimna tajkunska združba. Njeni akterji – še zdaj ni znano, kdo natančno so bili, najprej so se skrivali pod imenom Infond Holding 2, potem pod Alpina Holding d. d., Ljubljana – niso imeli svojega denarja, zato so plačali Alpino s krediti. Ko so ti po letu 2008 postali predragi,

jih niso mogli vračati, zato so Alpino dodatno zadolžili, skoraj povsem izčrpali, razprodali njeno premoženje ali ga spravili pod hipoteko. V takem slabem stanju je leta 2015 prešla v premoženje slabe banke (DUTB).

Javnost torej ne ve, kdo so bili Alpinini kupci kot fizične osebe, skrite za holdingom. Govori in piše pa se tole: Martin Kopač bi kot kupec uspel, če bi bila prodaja pred volitvami 2004. A bil je tudi član LDS, ki ni bila več na oblasti. Nova oblast pa je najbrž mislila približno takole: Alpine ne bomo prodali temu »komunajzarju«, naj jo kupi raje eden od »naših«. In tako je gospod Milan Podpečan (NSi), predsednik upravnega odbora Slovenske odškodninske družbe (Sod), sinu Branku, direktorju Infond Holdinga 2, omogočil, da je kupil Alpino za 15.010 SIT/delnico. Pri tem sta imela Podpečana gotovo tudi podporo finančnega ministra Andreja Bajuka in Marka Pogačnika, direktorja Soda (takrat je bil v NSi, zdaj je poslanec SDS).

Tako so Podpečan in kompanija kupili 56 odstotkov Alpine in jo v nadaljevanju v celoti prevzeli. Tako se je takrat delalo. Ne gre samo za drzne povzpetnike, ampak za ves politični in bančni sistem, ki je omogočal, da milijone evrov vredne družbe kupujejo ljudje, ki za to niso dali niti evra svojega denarja (mnogi ga tudi niso imeli), ampak so od bank dobili ugodne kredite, te pa naknadno zavarovali kar s premoženjem kupljene firme. Ko je po letu 2008 kreditni balon počil, je šlo vse navzdol; to so znane zgodbe, Alpinina ni edina.

Alpinina in Domelova zgodba sta si torej podobni, glavna razlika je v tem, da so domelovci v privatizaciji sami postali lastniki svoje tovarne, alpinci pa so jo prepustili tajkunske mu prevzemu. Ključna točka v obeh zgodbah je človeški pohlep. Ta je Alpino uničil, v Domelu pa človeško »naravne« sile pohlepa posameznikov niso mogle biti uveljavljene, ker je podjetje v »zadružni« lasti. Natančneje: je delniška družba, toda višina lastniškega deleža in temu ustrezna glasovalna pravica je omejena na 2 odstotka. Vprašanje je, zakaj se tudi alpinci niso povezali in sami kupili Alpine. Prej ali

slej si bodo morali odgovoriti nanj.

Zdaj skušajo rešiti tovarno. Njihova delegacija, sestavljena iz dveh nekdanjih direktorjev, sindikalista in župana, je spomladi predstavila odgovornim v Ljubljani zahteve po ohranitvi proizvodnje in zamenjavi vsiljene direktorice. Sočasno se je zgodil množični protest na trgu pred tovarno, kjer se je 2. marca zbrala množica več kot tisoč ljudi, domačinov in prišlekov. Sredi marca so slovenski mediji objavili peticijo, ki so jo napisali žirovski izobraženci, na občinski spletni strani jo je podpisalo skoraj 5000, všečkalo pa 1000 oseb. Zdaj se je zadeva nekoliko umirila. DUTB je za direktorja postavila Bojana Gantarja in tako je po desetih letih na tem položaju spet Žirovec, vzdušje med zaposlenimi je boljše, morala kljub slabim plačam visoka. Se Alpini spet obetajo boljši časi? Domel je pa itak eden od paradnih konjev slovenske industrije in inovativnosti. ●

Alpina: Kupec je bila anonimna tajkunska združba. Njeni akterji – najprej so se skrivali pod imenom Infond Holding 2, potem pod Alpina Holding d. d., Ljubljana – niso imeli svojega denarja, zato so plačali Alpino s krediti. Ko so ti po letu 2008 postali predragi, jih niso mogli vračati.

Domel: Skupaj so organizirani mali delničarji zbrali 50,17-odstotni delež in se lahko zoperstavili poskusu Ameteka, ki je imel oporo tako v vodstvu podjetja kot v večjem delu politike in državnih skladov. Izjema je bil takratni gospodarski minister Metod Draginja, po materi selški rojak.